

bir sancak olarak zikredilmiştir (TSMA, nr. 9772, vr. 4^a). 1521 tarihli bir yazmada (*Kānunnâme*, vr. 116^a-117^a) aynı vilâyet sınırları içinde görülen Malatya 1522'den itibaren Rûm-ı Hâdis eyaletine bağlanmıştır (BA, TD, nr. 387, s. 341). 1559'da Malatya ve Bozok sancağı sefer sebebiyle Dulkadir eyaletine bağlanmışsa da tekrar Rum eyaletine iade edilmiştir (BA, MD, nr. 3, s. 373, hk. 1000; nr. 4, s. 69, hk. 696). 1568 yılından itibaren yeniden Dulkadir'a bağlanmış, doğuya yapılan seferlerden dolayı 1578-1588 arasında bazı arşiv kayıtlarında hem Dulkadir hem de Rum eyaleti içinde gösterilmiş, bu tarihlerden XIX. yüzyıla kadar kısa bir dönem hariç Maraş eyaleti dahilinde yer almıştır (BA, KK, nr. 266, s. 60). Malatya sancağında 1717-1718 yıllarında mülîkâne sistemine geçilmiş ve şehir bu durumunu daha sonraki yıllarda da muhafaza etmiştir. Malatya sancağı uzun yıllar gerek mütesellim gerekse mülîkâne sahibi olarak Rişvanzâdeler'in yönetiminde kalmış, bunlar halkın şikâyeti sebebiyle zaman zaman görevlerinden alınmıştır. Malatya 1839-1845 arasında Diyarbekir eyaletine bağlı kazalar arasında gösterilmiştir (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 7077). 1874 tarihli *Devlet Salnâmesi*'nde de Akçadağ, Behisni, Hısnımansûr ve Kâhta kazalarından müteşekkil bir sancaktır. 1883'te Malatya Ma'mûretülâzîz (Elazığ) vilâyetine bağlanmıştır. 1909 ve 1915 yıllarında müstakil vilâyet olmak için girişimler olmuşsa da 1917-1918 tarihli son *Devlet Salnâmesi*'nde de aynı vilâyete dahil olduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 163, 257, 324, 387, s. 341; nr. 408, 758, 997; BA, KK, nr. 262, s. 53, 194; nr. 266, s. 60; nr. 523, s. 32-33; BA, Ali Emîri-Kanûnî Sultan Süleyman, nr. 122, 131; BA, A.MKT, Umum Vilâyât, nr. 91/93; BA, Cevdet-Maliye, nr. 28478; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 6095, s. 45; nr. 7077; BA, A.NŞT, nr. 1355, s. 13; BA, MAD, nr. 43, s. 83, 104; nr. 134, s. 350; BA, MD, nr. 3, s. 373, hk. 1000; nr. 4, s. 69, hk. 696; nr. 18, s. 211, hk. 245; nr. 62, s. 159, hk. 350; nr. 116, s. 41; nr. 121, s. 4, hk. 4; nr. 131, s. 123; TK, TD, nr. 142; TSMA, nr. 5246; nr. 9772, vr. 4^a; nr. 10057, vr. 5^a-6^a; Malatya Şer'iyye Sicilleri, nr. 1049, s. 39, 48, 58, 169, 197; nr. 1050, s. 31, 53, 56, 112, 121, 130; *Kānunnâme*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1969, vr. 116^a-117^a; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 264-270, 273-274, 285; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 379-380; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), V, 223; İbn Bîbî, *el-Euâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I-II, bk. İndeks; Zekerîyyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 421, 564; Süryani Mikhail, *Vekâyinâme: 1042-1195* (trc. H. D. Andreasyan), TTK Ktp., s. 16 vd., 30 vd.; Ebû'l-

Ferec, *Târih*, I, 312, 330 vd.; II, 184, 341 vd., 544; Reşidüddin Fazlullah, *Mükâtebat-ı Reşidî* (nşr. Muhammed Safi), Lahore 1947, s. 27, 263, 277; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, Beyrut 1380/1960, II, 136, 137-138; III, 15; VII, 88-89; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XII, 218, 265; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, IV, 446, 462, 482; *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1978, s. 204, 281 vd.; Hasan-ı Rûmî, *Ahşenü't-tevârih: A Chronicle of the Early Safawis* (nşr. ve trc. C. N. Seddon), Baroda-Kalkûta 1931, I, 96, 136; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 300 vd., 369-379, 426, 458-511; II, 300; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1990, s. 222, 506; Ayn Ali, *Kavânin-i Âli-Osmân*, s. 21-23; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, I, 56 vd., 117 vd., 278; II, 252; Kâtib Çelebi, *Cihannâme*, s. 410-411, 600-601; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 7-20; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, II, 358-386, 448, 462-463, 478-479; Naîmâ, *Târih*, II, 564-565; III, 1317, 1460; Cuinnet, II, 369, 375; Gabriel, *Voyages*, I, 264; H. von Moltke, *Türkiye Mek-tupları* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 211-234; M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, tür.yer.; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 47 vd.; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 17 vd., 39-40, 55-58, 227; a.mlf., "Malatya", *EP* (İng.), VI, 230-231; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650*, İstanbul 1978, s. 128, 138, 150, 188; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, bk. İndeks; Nejat Göyünç, *Malatya'dan Görüş*, İstanbul 1985, s. 16-20; M. Frangipane, "Arslantepe-Melid-Malatya", *Arslantepe Hiheropolis Lasos Kyme* (trc. Erendiz Özbayoglu), Ankara 1993, s. 54 vd.; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997, s. 131, 136-138; Adnan Işık, *Malatya: 1830-1919*, İstanbul 1998, s. 153 vd., 247-248, 286; Göknuş Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası: 1516-1560*, Malatya 2002; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesûd Dönemi: 1116-1155*, Ankara 2003, bk. İndeks; J. Brant, "Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor in the Year 1835", *JRGS*, VI (1936), s. 211; Selâhattin Tansel, "Silahşör'ün Fetihnâme-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri", *TV*, sy. 17-18 (1958-61), s. 294 vd., 430 vd.; Metin Tuncel, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not", *İÜ Coğ-*

rafya Enstitüsü Dergisi, sy. 20-21, İstanbul 1974-77, s. 124, 125; Mesut Elibüyük, "Malatya Coğrafyası", *Malatya Kültür*, sy. 2, Malatya 1994, s. 14-15; Besim Darkot, "Malatya", *İA*, VII, 229-232; S. Faroqi, "Malatya", *EI* (İng.), VI, 231-232.

GÖKNUŞ GÖGEBAKAN

Bugünkü Malatya. Cumhuriyet döneminin başlarında il merkezi durumuna gelen Malatya şehri, hem mekânsal büyüme olarak hem de nüfus miktarı bakımından hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Bu gelişme 1931'de Adana-Fevzipaşa-Malatya demiryolunun, 1937'de Sivas-Malatya demiryolunun şehre ulaşmasıyla ivme kazandı. O dönemde şehir merkezile demiryolu istasyonunu birbirine bağlayan batı-doğu istikametinde 4,5 km. uzunluktaki İstasyon caddesinin iki tarafında da iskân bulunmuyor, meyve bahçeleri, kavak ve iğde ağaçları, tütün tarlaları sıralanıyordu. Bu cadde üzerinde 1930'lu yılların sonlarına yaklaşıldığında iki önemli sanayi kuruluşu (tütün fabrikası ve pamuklu dokuma fabrikası) gerçekleşince önce bu fabrikalarla şehrin arası, daha sonra fabrikalarla demiryolu istasyonunun arasındaki boşluklar dolmaya başladı ve şehir batısında bulunan istasyona doğru büyüme eğilimi gösterdi. Nüfusu da Cumhuriyet'in ilk sayımında (1927) 20.000'i biraz aşarken (20.399) 1950'de iki katını da aşarak 50.000'e çok yaklaştı (48.621 nüfus). Şehirde 1950-1960 arası dönemdeki sanayi faaliyetleri ilk dönemdeki kadar hızlı olmamakla beraber 1956'da şeker fabrikasının devreye girmesi, yerleşmenin istasyondan da daha batıya doğru Kayseri karayolu istikametinde büyümesini sağladı. Bu dönem aynı zamanda, bütün Türkiye'de olduğu gibi Malatya yöresinde de kırsal kesimden şehre yönelen göçlerin hızlandığı bir dönem olduğundan şehir nüfusunda önemli artışlar oldu. 1960 yılında 83.692'yi bu-

1950'li yıllarda Malatya'dan bir görünüş (Göknuş Gögebakan fotoğraf arşivi)

Bugünkü Malatya'dan bir görünüş

lan nüfus 1965'te ilk defa olarak 100.000'i aştı (104.428). Şehir kuzeye doğru da genişlemeye başladı. Yerleşme demiryolunun kuzey ve kuzeybatısına yayılarak Gazi mahallesi, Cumhuriyet mahallesi, Fatih mahallesi, Yeşil Kaynak mahallesi gibi yeni mahalleler kuruldu. Şehrin kuzeyinde eskiden beri mevcut, fakat şehirle arasında boşluklar bulunan Çarmuzu mahallesi aradaki boşluklar dolarak şehirle bütünleşti. Eskiden şehirden uzak yerleşmeler durumunda olan kuzeydeki Hanımın Çiftliği, doğudaki Çöşnük, batıdaki Karakavak, güneybatıdaki Tecde aradaki boşluklar dolarak Malatya şehriyle bütünleşti. Bu suretle Cumhuriyet'in başlarında kırk dört mahalleden ibaret olan Malatya şehrinin mahalle sayısı XXI. yüzyıla girerken seksene çok yaklaşmıştı. Nüfusu da bu mekânsal gelişmeye paralel olarak 1985'te 200.000'i aştı (243.138). 2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre de 400.000'e yaklaştı (381.081). 2000 yılındaki bu nüfus miktarına göre Malatya Doğu Anadolu bölgesinin birinci, Türkiye'nin on dördüncü büyük şehriydi. Malatya, günümüzde önemli bir ticaret merkezi olmasının yanında çeşitli sanayi kollarının bulunduğu bir sanayi merkezi ve 1975'te kurulan İnönü Üniversitesi dolaşısıyla da bir kültür merkezidir.

Malatya şehrinin merkez olduğu Malatya ili Sivas, Erzincan, Elazığ, Diyarbakır, Adıyaman ve Kahramanmaraş illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka, Akçadağ, Arapkir, Arguvan, Battalgazi, Daren-

de, Doğanşehir, Doğanşol, Hekimhan, Kale, Kuluncak, Pötürge, Yazihan ve Yeşilyurt adlı on üç ilçeye ayrılır. 12.313 km² genişliğindeki Malatya ilinin sınırları içinde 2000 yılı nüfus sayımına göre 853.658 kişi yaşıyordu, nüfus yoğunluğu ise altmış dokuzdu. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2002 yılı istatistiklerine göre Malatya'da il ve ilçe merkezlerinde 250, kasabalarda 154 ve köylerde 458 olmak üzere toplam 862 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı 134'tür.

BİBLİYOGRAFYA :

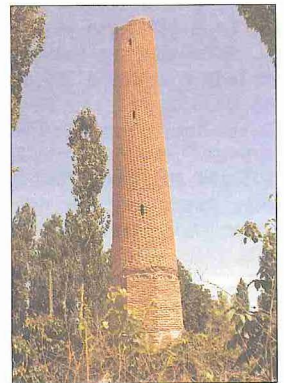
Belediyeler Yıllığı, Ankara 1949, II, 737-747; Sırrı Erinc, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul 1953, s. 119-120; Cemalettin Şahin v.dğr., "Malatya'da Hava Kirliliği Etmenleri ve Kirliliğin Boyutları", *Ulusal Çevre Sempozyumu* (12-15 Kasım 1984), Adana 1984, s. 194-208; *Malatya Belediye Başkanlığı 1986-1987 Çalışma Raporu*, İstanbul 1987; Fügen Berkay, "Şehir Sosyolojisinin Temel Kavramları Çerçevesinde Malatya", *III. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Tebliğler* (Malatya 19-21 Ekim 1988), İstanbul 1989, s. 80-85; Yalçın Karabulut, "Malatya'da Şehirselleşme ve Getirdiği Sorunlar", *Fırat Üniversitesi Coğrafya Sempozyumu* (14-15 Nisan 1986), Elazığ 1990, s. 171-190; *Belediyecilik ve Şehircilik Açısından Malatya Uygulaması*, İstanbul, ts.; Ali Tanoğlu, "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 2, Ankara 1943, s. 195-212; a.mlf., "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler II", a.e., sy. 5-6 (1944), s. 61-84; Bekir Deniz, "Malatya Türk Ev Mimarisinin Ana Hatları", *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, sy. 11-12, İstanbul 1980, s. 19-23; Besim Darkot, "Malatya", *İA*, VII, 231; S. Faroqi, "Malatya", *Eİ²* (İng.), VI, 232.

METİN TUNCEL

□ MİMARİ. 1840 yılına kadar eski Malatya (Battalgazi ilçesi) şehir merkezi olduğundan Türk-İslâm eserlerinin ilk örnekleri burada yer almaktadır. Kale, han, hamam, zâviye, medrese, tekke, imaret, cami, mescid, namazgâh ve türbe gibi çok sayıda dinî ve sivil yapı inşa edilmişse de çoğu günümüze kadar gelememiştir. Zamanımıza ulaşabilen eserler ise harap durumdadır veya geçirdikleri yanlış restorasyon sonucunda orijinalliklerini kaybetmek üzeredir.

Cami ve Mescidler. Eski Malatya'nın en önemli eseri ulucamidir. Alâeddin Keykubad tarafından 1224 yılında Malatyalı mimar Ya'kûb b. Ebû Bekir'e yaptırılan cami mihrap önü kubbeli planı, tuğla malzemesi ve çini mozaik süslemeleriyle dikkat çekicidir (bk. ULUCAMİ). Hal Fetih (Hötüm Dede) Minaresi eski Malatya'da ulucaminin güneyinde olup camisi yıkılmıştır. Küp şeklindeki kaba yontu taş kürsü üzerinde yükselen minarenin tuğladan silindirik gövdesine yine tuğladan sekizgen bir pabuçla geçilir. Pabuç üstünde ve şerefe altında firûze renkli yıldız çinilerin oluşturduğu birer bileziğin yer aldığı günümüze kalan az sayıdaki parçalardan anlaşılmaktadır. Şerefeden yukarısı bugüne ulaşmamıştır. Minare XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Ali Baba (Musallâ) Namazgâhı güneybatı surlarının dışında Malatya yolu üzerindedir. Dikdörtgen planlı olarak düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Kible duvarı ortasında yer alan mihrabında renkli taş kullanılmıştır. Bordürleri geometrik ve bitkisel süslemeli olan mihrapta kitâbeler yer almaktadır. 1243'te inşa edilmiş, 1473'te ve 1980'li yıllarda onarılmıştır. Batı surlarına yakın olan Melik Sun'ullah (Âdile) Camii'nin bugün sadece tuğladan silindirik gövdeli minaresi ayakta. Diğer kısımlar temelden itibaren yenilenmiştir. Şeyh Sun'ullah Camii ve Türbesi olarak

Eski
Malatya'da
Hal Fetih
(Hötüm Dede)
Minaresi